

Het links-rechts-principe tegen het licht gehouden. Review van Frank Jansen en Raoul Wijnands, ‘Doorkruisingen van het Links-RechtsPrincipe’

Walter Haeseryn

NEERLANDISTIEK,NL 04.01; GEPUBLICEERD: 19 JANUARI 2004

Jansen en Wijnands onderwerpen in hun artikel een van de voornaamste principes van de woordvolgorde in de zin – niet alleen van de mededelende hoofdzin, zoals aan het begin ten onrechte gesuggereerd wordt, maar in beginsel van alle zinnen – aan een kritisch onderzoek. Aan de hand van de bespreking van voorbeelden uit een beperkt corpus, bestaande uit krantenartikelen, gaan ze na in welke mate het zogenaamde links-rechts-principe (LRP) door andere factoren (‘principes’) doorkruist wordt, anders gezegd hoe werkzaam dat principe eigenlijk is. De auteurs onderbouwen het descriptieve gedeelte van hun onderzoek vervolgens met een aantal kwantitatieve gegevens, waarna ze kort ingaan op mogelijke consequenties van hun onderzoeksresultaten voor de schrijfadvisering en het schrijfonderwijs.

Jansen en Wijnands komen tot de conclusie dat niet minder dan negen andere principes het LRP kunnen verstoren, en dat zijn ze waarschijnlijk nog niet eens allemaal! Er zijn er inderdaad nog meer. Zo wordt het ‘inherentieprincipe’, het principe op grond waarvan elementen die een nauwe semantische band met het hoofdwerkwoord hebben, zich vlak voor de tweede pool nestelen (vergelijk ANS 1997: 1245-1246 ofwel <http://oase.uci.kun.nl/~ans/e-ans/21/01/03/body.html>), niet genoemd. Dat komt vermoedelijk doordat de auteurs dat principe niet rekenen tot de gevallen van vrije variatie waar hun artikel over gaat. Hoe het ook zij, negen doorkruisende of verstorende factoren lijkt wel erg veel. Wie dat leest, gaat zich onwillekeurig afvragen of dat dan niet dodelijk is voor de geloofwaardigheid van het LRP. Maar misschien valt het allemaal nog wel mee. Niet alle gevallen die de auteurs te berde brengen, overtuigen mij immers. Ik deel ook niet altijd hun interpretatie van de voorbeeldfragmenten en met hun herschrijvingen ben ik het niet altijd eens, maar in dit bestek kan ik niet al te zeer op afzonderlijke gevallen ingaan. Ik beperk me tot algemenere zaken.

Naar mijn smaak gaan Jansen en Wijnands impliciet te veel uit van twee aannames die niet helemaal te rechtvaardigen zijn:

- Ondanks het feit dat ze zelf erkennen dat ‘informatiewaarde’ en ‘bekendheid’ twee verschillende grootheden zijn, zijn ze, zo blijkt uit hun eigen analyse en bespreking van het materiaal, toch heel sterk gefocust op het al dan niet bekend zijn van elementen (met name in de context genoemd zijn, zij het niet per se woordelijk identiek).
- Ze gaan er a priori van uit dat de werking van het LRP zich uitstrekt tot de positie na de tweede pool, dus tot de laatste zinsplaats in de ANS-terminologie.

Wat de eerste aanname betreft, het wezenlijke punt is niet of er wel of niet verwezen wordt naar iets dat al in de voorafgaande tekst genoemd is – dat geldt per definitie al niet voor zogenaamde nieuwzinnen –, maar wel of iets als (relatief) minder belangrijk, dan wel als het (relatief) belangrijkste element voorgesteld wordt (zie ANS 1997: 1236, waar de auteurs overigens zelf naar verwijzen; <http://oase.uci.kun.nl/~ans/e-ans/21/01/02/01/body.html>). ‘Bekend – onbekend’ of ‘oud – nieuw’ is daarbij slechts een van de mogelijkheden. Bovendien kan een al bekend gegeven in het verloop van een gesprek of in het vervolg van een tekst toch weer als informatieve kern dienst doen. Ook Onrust e.a. (1993: passim) spreken met betrekking tot het begin van de zin niet voor niets heel in het algemeen van “plausibel startpunt”, waarbij ze ervan uitgaan dat die plausibiliteit heel verschillende oorzaken kan hebben. Het gaat erom dat de spreker of schrijver aangeeft wat het thema is waar hij of zij iets relevant over wil meedelen (het rhema). Of iets informatief belangrijk is, hangt dus af van de intentie van de spreker of schrijver. Toegegeven, dat is een lastig te operationaliseren notie, maar wel een essentiële.

De tweede aanname is te sterk. Zo stelt de ANS (1997: 1239) dat het LRP *vooral* van belang is voor de eerste zinsplaats en het middenstuk (meer bepaald gaat het om de vraag of iets voor of na de voor-pv komt en om de onderlinge volgorde van elementen in het middenstuk). Het LRP kan niet zonder meer toegepast worden op het einde van de zin, want de zogenaamde laatste zinsplaats blijkt een hybride karakter te hebben: het is een positie waar zowel informatief belangrijke elementen terecht kunnen komen als aanvullingen, verduidelijkingen achteraf, dus elementen die in de zin zelf informatief juist minder van belang zijn (ANS 1997: 1365 e.v. ofwel <http://oase.uci.kun.nl/~ans/e-ans/21/07/body.html>; zie ook Haeseryn 1998).

Een aantal uitzonderingen op het LRP die Jansen en Wijnands in hun corpus aantreffen, is nu volgens mij terug te voeren op die twee te stringent geïnterpreteerde uitgangspunten. Bij een ruimere interpretatie kunnen die wel degelijk onder het LRP vallen. Zo hoeven zinnen met ver uit elkaar staande geaccentueerde zinsdelen niet per se in strijd te zijn met het LRP. Het gaat om zinnen die een soort van dubbele tegenstelling uitdrukken. Daarbij kan soms aannemelijk gemaakt worden dat het laatste geaccentueerde element wel degelijk het informatieve zwaartepunt uitmaakt. De ANS (1997: 1288, 1299 ofwel respectievelijk <http://oase.uci.kun.nl/~ans/e-ans/21/03/04/02/body.html> en <http://oase.uci.kun.nl/~ans/e-ans/21/03/06/03/body.html>) geeft daar voorbeelden van, al moet ik toegeven dat op bladzijde 1280 (<http://oase.uci.kun.nl/~ans/e-ans/21/03/02/02/body.html>) voorbeelden gegeven worden die daar op het eerste gezicht mee vergelijkbaar zijn, maar toch als afwijkingen van het LRP beschouwd worden. Ik betwijfel echter of dat terecht is. Zulke gevallen met een opvallend accentueringspatroon kunnen ook zo opgevat worden dat het eerste accent uitdrukking geeft aan een soort ‘logisch’, voor de hand liggend contrast met het voorafgaande, waarbij het tweede accent dan de informatieve kern van de mededeling signaleert. Het begin van zulke zinnen lijkt mij heel goed beschouwd te kunnen worden als een bijzonder geval van een ‘plausibele start’ (vergelijk de discussie omtrent vooropplaatsing bij Onrust e.a. 1993: 23-24). De gecursiveerde zinnen uit de tekstfragmenten (3), (5) en (6) van Jansen en Wijnands – (4) is wat lastiger – acht ik dan ook niet in tegenspraak met het LRP: respectievelijk *in overvloed* in (3), *dromen* in (5) en *de nodige herstelwerkzaamheden* in (6) lijken mij de informatieve kern van die zinnen. Zin (5) laat overigens zien dat ook het werkwoord, dat op de tweede poolplaats staat, ondanks die vaste plaats heel goed in overeenstemming kan zijn met het LRP. (Zie bijvoorbeeld ook de laatste zin van de tekstfragmenten (14) en (28), evenals de zelfbedachte zin

die eerder in de tekst voorkomt: (*Daar lopen Marie en Piet.*) *Ik heb jaren niet aan Piet gedacht.* Hier lijkt me het denken (aan Piet) de kern van de mededeling.)

Zinnen van het zojuist besproken type brengen me overigens op een ander punt. De discussie over zulke, maar ook over andere, types zinnen worden wat bemoeilijkt doordat er verschillende opvattingen over zinsaccent gehuldigd worden. Jansen en Wijnands (en ook Onrust e.a.?) lijken uit te gaan van één zinsaccent per zin, terwijl de ANS in navolging van Gussenhoven (1983) en Baart (1987) meer zinsaccenten tegelijk mogelijk acht.

Ook wat de elementen met een kaderscheppende functie (bijv. tijds- en plaatsbepalingen) en zinsverbindende elementen betreft – maar niet de modale bepalingen! – lopen de meningen uiteen. Volgens de ANS en Onrust e.a. is plaatsing van zulke elementen op de eerste zinsplaats wel degelijk in overeenstemming met het LRP (als ‘plausibel uitgangspunt’), Jansen en Wijnands vinden van niet en roepen hier het principe van de ‘linear modification’ in, maar het is mij niet duidelijk waarom dat haaks zou moeten staan op het LRP.

Het complexiteitsprincipe wordt ook in de ANS als een doorkruisende factor beschouwd, wat niet wegneemt dat bijvoorbeeld een bijzin die daardoor op de laatste zinsplaats terecht komt, wel degelijk terzelfder tijd in overeenstemming kan zijn met het LRP, als hij tenminste informatief belangrijk is. In zo’n geval versterken de beide principes elkaar dus. De conclusie van Jansen en Wijnands dat er geen relatie is tussen informatiegehalte en positie van zinsdelen in de vorm van een bijzin, lijkt mij nogal voorbarig.

Ook de aanname dat het LRP ook van toepassing is op nabepalingen in de vorm van een PP is voor discussie vatbaar. Over het al dan niet naar voren kunnen verplaatsen van PP’s is inderdaad destijds het nodige te doen geweest en later is Coppen (1991) op de kwestie teruggekomen. Ik meen dat een van de uitkomsten van het debat nu juist was dat niet zinsdeelstukken, maar alleen zelfstandige zinsdelen naar voren konden en wel als ze een thematische functie hebben. Dat kan een aantal van de door Jansen en Wijnands gepresenteerde gevallen verklaren. Ook daarin zie ik niet zozeer tegenvoorbeelden tegen het LRP.

Dat in de praktijk vaak de canonieke volgorde S-O voorkomt, met dien verstande dat het onderwerp dan op de eerste zinsplaats staat, is een gegeven waar we moeilijk naast kunnen kijken. Ook Onrust e.a. (1993: 13) en de ANS (1997: 1262 ofwel <http://oase.uci.kun.nl/~ans/e-ans/21/03/01/01/body.html>) constateren dat. De vraag die hierbij rijst is niet zozeer óf dat overeenkomstig het LRP is, maar veeleer waaróm het onderwerp zo geschikt is als ‘plausibel uitgangspunt’.

Eerder stelde ik al dat de laatste zinsplaats bezet kan zijn door een informatief minder belangrijk element. Of dat element dan helemaal onbeklemtoond is, wil ik hier in het midden laten, al zou ik de relatie tussen accentuering en plaatsing met betrekking tot de nieuwswaarde van elementen in dit verband niet zomaar willen loslaten. Zoals Jansen en Wijnands verderop in hun onderzoek (paragraaf 10) constateren, kunnen dergelijke elementen fungeren als een soort ‘aanknopingspunt’ voor de daaropvolgende zin, wat in het belang is van de tekstcohesie. (Overigens gaat het niet in alle door hen gegeven voorbeelden, bijvoorbeeld niet in (37) en (38), om de (abstracte) laatste zinsplaats, wel om het (concrete) laatste element, dat in het middenstuk staat.)

Mijn conclusie is dat het met die doorkruisingen van het LRP nogal meevalt. Niet alleen is het niet allemaal nieuw, maar vooral ben ik van mening dat een aantal gevallen in een wat ruimere

opvatting onder het principe vallen. Dat het LRP zeker geen te verwaarlozen – hoewel beslist niet het enige – principe is, wordt gelukkig door de kwantitatieve gegevens bevestigd. Hiermee wil ik bepaald niet suggereren dat het onderzoek van Jansen en Wijnands overbodig is, integendeel. De waarde van hun onderzoek zit 'm volgens mij vooral in het feit dat ze aan de hand van concreet voorbeeldmateriaal laten zien hoe een thema-rhemaverdeling in de praktijk op heel verschillende manieren gestalte kan krijgen. Ze geven bovendien aan in welke richting verder onderzoek zou kunnen en moeten gaan, want het is duidelijk dat we nog lang niet precies weten hoe het allemaal in z'n werk gaat. Alleen al om die laatste reden lijkt het mij terecht dat ze adviseren om in het schrijfonderwijs zeker geen mechanische 'links-rechts-regel' te hanteren – als iemand dat al zou willen. Vanuit de wetenschap dat ervaren schrijvers het meestal vanzelf goed doen, adviseren ze om het hart (of het gevoel) te volgen. Dat nu maakt de vraag hoe de spreker – in dit geval de schrijver – z'n woorden op een rijtje krijgt (om de titel van een vroegere publicatie van een van de auteurs te parafaseren), des te intrigerender.

Referenties:

Baart, Joan (1987), 'Focus en accent in het Nederlands.' In: *GLOT* 10, 293-311.

Coppen, Peter-Arno (1991), 'Over vooropstaande PP's is het laatste woord nog niet gesproken.' In: *Gamma* 15, 209-225. [gepubliceerd in 1992]

Gussenhoven, Carlos (1983), 'Van fokus naar zinsaksent: een regel voor de plaats van het zinsaksent in het Nederlands.' In: *GLOT* 8, 131-155.

Haeseryn, Walter (1998), 'Achteropplaatsing van elementen in de zin.' In: Brems, Hugo e.a. (red.), *Nederlands 200 jaar later. Handelingen Dertiende Colloquium Neerlandicum* (Leiden 1997). Woubrugge, IVN, 303-326.